

TURİZMLE KALKINMADA ENFORMEL EMEK KULLANIMI: MARMARİS ÖRNEĞİ

Semra PURKIS¹

Özet

Bu makalede sermaye birikiminin krize girdiği 1970'li yılların ortalarından beri üretim ve emek süreçlerinin dünya ölçeğinde mekansal, organizasyonel ve teknolojik yeniden örgütlenmesine paralel olarak işgücünün enformel biçimlerde çalıştırılmasının farklı bir mekansal-kurumsal ve tarihsel çerçevede yeniden yaygınlaşması, yerel bir örnekten yola çıkılarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Analizde ekonomide enformelleşme süreçlerinin yaygınlaşması ve işgücünün enformel biçimlerde çalıştırılmasının birikimin girdiği krizin aşılmasında bir emek kontrol biçimi olarak kullanımı, Marmaris için 2007 yılı yazında yapılan bir saha araştırmasının verilerine dayanılarak, “kayıtlı enformellik” olarak kavramsallaştırabileceğimiz bir çerçevede incelenmiştir. Sermaye, girdiği birikim krizini dünyada emek süreçlerinin esnekleştirilmesi, işçilerin ücretlerinin düşürülmesi ve örgütlenmelerinin zayıflatılması yoluyla, her zamankinden daha çok, emek fazlalıklarının değersizleştirilmesini gerçekleştirerek aşmaya çalışmaktadır. Bu da ekonomilerin farklı sektörlerinde enformel biçimlerde emek kullanımını yaygınlaştırmaktadır. Marmaris'teki işgücünün nitelikleri ve çalışma koşulları bu küresel eğilimin yerel bir yansımasıdır. Çalışmada formellik kayıtlı olmaktan ve enformellik kayıtsız olmaktan daha geniş anlamlarda kullanılmıştır. Formel ve enformel olan düzeylerin birbirleriyle içsel olarak bağlantılı olduğu öne sürülmekte ve enformel sektör/formel sektör, enformel ekonomi/formel ekonomi, enformel istihdam/formel istihdam gibi kavramların, bunların tamamen kesin sınırlarla birbirlerinden ayrılmış alanlar olduğu izlenimini verdiği için kullanımı yerine, enformellik kayıtlı olma durumunu da içerecek şekilde “kayıtlı enformellik” kavramı çerçevesinde analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Turizmle kalkınma, Kayıtlı Enformellik, Enformel Emek Kullanımı, Göçmen İşgücü, Formellik.

¹ Yrd. Doç.Dr., Muğla Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, purkis@mu.edu.tr.

Abstract**INFORMAL LABOUR USE IN TOURISM-LED DEVELOPMENT:
THE CASE OF MARMARİS**

With the crisis of capital accumulation, in the mid-1970's, production and labour processes has been re-organized spatially and technologically on the world scale. In parallel with this development the use of informal labour in different sectors of the economy has become widespread once again but in a new spatial, institutional and historical setting. In this article we tried to analyze informal labour use in tourism sector, which is a local example of global phenomenon. We used data of more extensive field research on Marmaris's tourism sector to show an example for the spreading informalisation processes in the economy in terms of labour use as a form of labour control to overcome the crisis of accumulation. The analysis has been drawn upon a new conceptualisation of informality that is "registered informality". Overcoming the crisis of accumulation relies on devaluation of labour surpluses more than ever by flexibilisation of labour processes, keeping wages low, and weakening labour's organisation. This situation leads to spreading informal labour use in different sectors of the economy. The working conditions and characteristics of labour market in Marmaris is the reflection of this global phenomenon. In this analysis formality implies more than being registered and informality implies more than not being registered. It is argued that formal and informal levels are two intertwined processes at work. Therefore concepts such as informal sector/formal sector, informal economy/formal economy, informal employment/formal employment are not used because they give the wrong impression as if they are separated levels from each other. Instead we used new conceptualisation that is "registered informality" to be able to include the situation of being registered as well.

Keywords: *Tourism-led Development, Registered Informality, Informal Labour Use, Migrant Labour, Formality.*

Giriş

Üretim ve emek süreçlerinin, kapitalizmin birikim krizini çözmek üzere dünya ölçeğinde yeniden ve yeni bir mantıkla örgütlenmesine paralel olarak hizmet sektörünün imalat sektörüne göre ön plana geçmesiyle birlikte, turizm bölgesel kalkınmada başı çeken sektör haline gelmiş ve dünyada kentsel mekanlar bu mantık doğrultusunda birbirleri ile yarışacak biçimde yeniden düzenlenmeye başlamıştır. Uzun yıllar dünyanın en turistik bölgelerinin başında gelen Akdeniz havzasında bulunan varış noktaları, turizmdeki pazar paylarını giderek dünyanın farklı

bölgelerine kaptırmaya başlayınca, bu yeni mantık doğrultusunda yeniden yapılanma sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır.

Kitle üretimi ve kitle tüketiminin yeniden üretimine, gelirin devletin refah artırıcı düzenlemeleriyle toplumsal sınıflar arasında görece daha eşit dağıtımına dayalı fordist birikim rejiminde imalat sektörü ön plandadır ve üretim gibi tüketim de kitlesel temelde yapılır. Sermaye birikiminin bu anlayış çerçevesinde sürdürüldüğü 1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca görece olarak yüksek ücretlerle gelirleri artan orta sınıflar daha çok iç turizmin gelişmesine neden olmuşlardır. Üretim süreçlerinin mekanda parçalanmasına ve işgücü piyasalarının kutuplaşmasına dayalı ve hizmet sektörünün ön planda olduğu post fordist birikim rejiminde² ise tüketim modelleri ve talebin yapısı, gelirlerdeki kutuplaşmaya bağlı olarak farklılaşmıştır. İşgücü piyasasının farklı bölümlerini oluşturan sınıf katmanları kendilerini mekansal anlamda da birbirlerinden ayırtmaktadırlar. 1970'li yılların sonlarından itibaren Batı'da refah devleti politikalarıyla, gelişmekte olan ülkelerde ise ithal ikameci politikalarla önemli gelir artışı elde eden profesyoneller ve vasıflı işçiler gelişen uluslararası turizmin temel aktörleri olmuşlar ve hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde insanların coğrafi mobilitesi ülke içi turizm açısından olduğu kadar dış turizmde de artmıştır. Böylece, 1980 sonrası dönemde, bir yandan önceki dönemin kitle turizmi modeli devam ederken, özellikle gelirleri yükselen sınıflar için turizm, farklı deneyimler edinmek, farklı kültürleri tanımak, küresel ölçekte artan iş ilişkileri dolayısıyla yapılan iş seyahatlerine turistik faaliyetleri katmak, kent turizminin verdiği olanaklar yanında çevreye daha duyarlı alternatif turizm olanaklarından yararlanmak amacıyla yapılan bir faaliyet olmaya başlamıştır. Post fordist dönemin turizmi temel çizgileriyle üretim yerine tüketimin ve tüketicinin temel itici güç olduğu, sosyal yaşamın neredeyse bütün boyutlarının ticarileştiği, kitle turizminin standart ya da küçük farklılıklar gösteren paket turizmi yerine ürünlerin büyük ölçüde farklılaştığı ve modasının çabuk geçtiği, güneşli güzel bir iklim arayışı yerine yeni deneyimler arayışının ön plana çıktığı, turizmin tüketicinin farklı özelliklerine göre çeşitlendirilip bireyselleştirildiği bir turizm olarak ortaya çıkmaktadır³. (Purkis, 2008: 10)

Marmaris'te 1970'lerde başlayan ve daha çok yerli talebe hitap eden kıyı turizmi, 1980'lerden itibaren dünyada turizmin önem kazanması, insanların

² Post Fordist Birikim rejimi konusunda daha fazla bilgi için bkz. Arın 1985; Arın 1986; Ash 1994; Esser ve Hirsch 1994; Hirst ve Zeitlin 1993; Harvey 1993; Harvey 1994; Jessop 1992; Jessop 1994; Jessop 1997; Lipietz 1993; Lipietz 1994; Lipietz 1987; Piore ve Sabel 1984; Sabel 1994; Taymaz 1993; Tomaney 1994; Yentürk 1993.

³ Post-Fordist dönemde değişen turizm anlayışları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Cohen, 1995; Urry 1990; Urry, 1999; Costa ve Guido, 2003; Fainstein, Hoffman ve Judd, 2003; Hamnett ve Shoval 2003; Edensor, 2000; Wang 1999.

mekansal mobiliteilerinin artması ve yerel olumsal faktörlerin kesişmesi ile birlikte artan oranda uluslararası turizme de konu olmuş ve turizm sektörü büyümeye başlamıştır.

Marmaris'te turizm sektörünün turist, işyeri, işgücü ve demografik-mekansal profili çok kısa bir şekilde çıkarılacak olursa, turistlerin çoğunluğunun alt orta sınıftan, harcama kapasiteleri düşük, kültürel ve çevresel duyarlılıklarından çok, dinlenme ve eğlence arayışı ağır basan turistlerden oluştuğu görülmektedir. Mekan olarak Marmaris'in kitle turizminin tipik turistini çeken; yarısı kayıtsız çalışan küçük esnaflardan oluşan, çoğu sezonluk olan işyerlerini barındıran; işgücünün büyük çoğunluğunun göçmen olduğu ve enformel biçimlerde çalıştırıldığı; orta sınıf hanehalklarının ve turizmin yarattığı iş olanaklarının bölgeye çektiği göçmenlerin yaşadığı, oldukça çarpık yapılaşmış, altyapı sorunları halen bütünüyle çözülmemiş bir sosyal-fiziksel mekan olduğu ortaya çıkmaktadır. Marmaris, Dünyada turistlerin varış noktası seçimlerini yönlendiren uluslararası tur operatörlerince bu niteliklerinden dolayı ucuz bir tatil bölgesi olarak pazarlanmaktadır ve barındırdığı niteliklere önem veren türde turistleri çekmektedir (Purkis, 2008: 123).

Marmaris halen ağırlıklı olarak deniz, güneş, kum üçlüsüne dayalı kitle turizmini çeken bir mekan niteliğinde olmakla birlikte sosyo-ekonomik kalkınmasında başı çeken bu sektörde kullanılan işgücü, genç göçmen işgücünden oluşması, düşük ücretlerle, yürürlükteki yasaların öngördüğü sınırların çok ötesinde uzun saatler enformel biçimlerde çalıştırılması gibi nitelikleri açısından küresel eğilimlerle önemli benzerlikler göstermektedir. Kapitalist sermaye birikimi 1960'lı yılların sonlarına doğru kendisini kâr oranları artış hızında bir düşüşle açığa vuran bir aşırı üretim krizine girince, krize çözüm bulmak ve sermaye birikiminin önünü açmak için üretim maliyetlerini düşürücü politikalar her zamankinden daha çok aciliyet kazanmıştır. Sistemin bunalımının aşılması için sermayenin birinci döngüsünde ortaya çıkan ve kendisini atıl kapasitelerle açığa çıkaran sermaye fazlalıklarının yanı sıra emek fazlalıklarının da değersizleştirilmesi gerekmektedir (Harvey, 1981: 94). Emegın değersizleştirilmesi, yani artıdeğer oranının yükseltilmesi ve ücretlerin düşürülmesini sağlayan politikalarla üretim maliyetlerinin düşürülmesi, sendikaların güçlerinin kırılması, üretimin mekansal, organizasyonel ve/veya teknik yeniden örgütlenmesi ile üretim ve emek süreçlerinin esnekleştirilmesi, emek piyasasının sınıf, etnisite ve cinsiyet temelinde ayrıştırılarak işgücünün örgütlenmesinin zayıflatılması biçimlerinde yapılmaktadır. Ekonomik liberalizmin küreselleşmesi ile kutuplaşan işgücü piyasalarının turizm gibi hizmet sektörünün emek yoğun bölümlerinde çalışan işgücü için de bu koşullar büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Sermayenin küresel düzeyde artan hareketliliğini işgücünün coğrafi hareketliliği

takip etmiş ve ulusal, bölgesel ve küresel ölçeklerde ortaya çıkan ucuz emek pazarlarına sermayenin bu akışı bölgelerarası işgücü göçlerini de hızlandırmıştır.

Küreselleşme döneminin emek göçlerinin en önemli özelliklerinden biri bu göçlerin artan oranda düzensiz olması ve göçmenlerin yaygın bir şekilde enformel biçimlerde istihdam edilmesidir (Lazaridis, 2005; Sassen, 1999: 67-68; Schireup vd., 2006: 21-22). İşgücünün enformel biçimlerde çalıştırılması, bir yandan emeğin örgütlenmesini zayıflatarak diğer yandan ücretlerin düşürülerek emeğin değersizleştirilmesine olanak verir. Bu çalışmada, Marmaris'te turizm sektöründe emek yoğun işlerde istihdam edilen işgücünün, büyük ölçüde iç göç kaynaklı göçmen emeğinin kullanılması ve enformel biçimlerde işgücü kullanımının yaygınlığı açısından bu sayılan niteliklere uygun eğilimler gösterdiği ve kaynağını 1980'li yıllardan beri uygulanan ve 1990'lı yıllarda toplumsal-ekonomik sonuçları ortaya çıkmaya başlayan neo-liberal ekonomik politikaların yarattığı bölgeler arası artan eşitsizliklerden, işsizlikten, yoksulluktan ve sözkonusu politikaların hızlandırdığı özellikle çiftçilerin işçileşme süreçlerinden aldığı öne sürülmektedir. IMF, Dünya Bankası, DTÖ'nün yönlendirdiği politikalar sonucu gelişmekte olan ülkelerin tarım kesiminde mülksüzleşme ve yoksullaşma ile açığa çıkan işgücü fazlalığı, Türkiye içine ve dışına sermaye birikiminin daha hızlı olduğu kentsel alanlara ya da yine ülke içi ve dışında tarım kesimine işgücü göçünü hızlandırmıştır. Bu durum Türkiye'ye özgü değildir, yukarıda da belirtildiği gibi 1990'lı yıllardan beri bölgesel, ulusal ve uluslararası alanda (sermayenin mobilitesine göre farklı derecelerde olsa da) emeğin mobilitesi artmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde tarımdan kopan işgücünün büyük bölümü ya başka bölgelerde tarım kesiminde mevsimlik ya da süreksiz işlerde ya da sermaye birikim hızının yüksek olduğu kentsel alanlarda hizmet ve imalat sektöründe ücretli işgücü haline gelerek işçileşmiştir. Ancak neo liberal politikaların yol açtığı işçileşme/emeğin metalaşma süreçleri ve vasıfsız/vasıfsızlaştırılmış işgücü göçü her ülkede ve bölgede yerel olumsal faktörlere bağlı olarak farklı biçimlerde ve hızda olmaktadır. Örneğin Hindistan'da bu süreçler Türkiye'ye göre daha hızlı ve keskin yaşanmış ve her yıl mülksüzleşen ve borçlarını ödeyemeyen binlerce çiftçinin intihar nedeni olmuştur⁴ (Rao, 2005; Frith, 2005; Nadal, 2006). Türkiye'de 2000'li yıllarla birlikte tarımda mülksüzleşme ve yoksullaşma ortaya çıkmaya başlamıştır. Emeğin metalaşma süreçlerini bütün dünyada hızlandıran neo liberal politikalar, farklı coğrafyalarda farklı sınıfsal dengelere ve yerel özgünlüklere bağlı olarak farklı araçlarla uygulanmaktadır. Buna

⁴ Hindistan'ın Maharashtra, Andra Pradesh ve Karnataka eyaletlerinde 1993-2006 arasında 150 bin civarında çoğu pamuk ve şeker kamışı üreticisi çiftçinin, tarımın piyasa koşullarına terk edilmesi ve uluslararası büyük tekellerin rekabetine dayanamamaları sonucu borçlanarak intihar ettiği tahmin edilmektedir.

bağlı olarak yerel bazı farklılıklar ortaya çıkmakla birlikte bu politikaların ortaya çıkardığı genel eğilimler saptanabilir. Yaygın eğilimlerden biri de giderek ivme kazanan insan yaşamının bütün yönlerinin metalaşma süreçlerine paralel olarak ekonomilerde enformelleşme süreçlerinin özellikle de enformel emek kullanımının hızlanmasıdır. Çalışmada, işgücünün enformel biçimlerde kullanımı, varolan kavramsallaştırmaların enformelliğin farklı biçimlerinin kavranmasında bazı durumlarda yetersiz olduğu düşüncesinden yola çıkılarak, “kayıtlı enformellik” kavramsallaştırılmasıyla en geniş anlamda irdelenmeye çalışılmıştır⁵

Bu çalışma, Marmaris’te 2007 yazında yapılan ve turizme bağlı sermaye birikimi ve kentsel gelişme süreç ve sorunlarının Marmaris ölçeğinde sorgulanmasını amaçlayan daha geniş kapsamlı bir saha araştırmasından elde edilen verilere dayanmaktadır. Bu sorgulama için işyeri, işgücü, konut ve turist anketleri olmak üzere dört ayrı kategoride tam yapılandırılmış soru kağıtları hazırlanmıştır. Elinizdeki çalışma özellikle işgücü ve işyeri anketlerinden elde sonuçlara dayandırılmıştır.

Kayıtlı Enformellik Kavramsallaştırması Çerçevesinde Ekonomide Enformelleşme Süreçleri ve Göçmen İşgücü Bağlantıları

Üretim maliyetlerinin düşürülerek kâr oranlarının artırılması için sermayenin birinci döngüsünde ortaya çıkan emek fazlalıklarının değersizleştirilmesi, işgücünün tamamen metalaştırılmasını, yani insan varoluşunun farklı düzey ve boyutlarının artan oranda piyasa ilişkilerine ve özel kâr amacına tabi tutulmasını gerektirir (Overbeek, 2002: 76). Bu da sermaye birikiminin bugün ulaştığı aşamada emeğin örgütlülüğünün zayıflatılması ve emek piyasalarının esnekleştirilmesi yolu ile yapılmaktadır. Bu yolla hem işgücünün pazarlık gücü erozyona uğrattılır hem de politik süreçleri etkileme gücü zayıflatılır. Enformelleşme her zaman devletin yetki alanı dışında gelişen bir sosyal süreç değildir. Çoğunlukla devletin zımni rızası ve hatta teşviki ile ekonominin canlandırılması ve resmi işsizlik oranlarının düşük gösterilmesi için işçi sınıfının büyük bir bölümünün haklarından mahrum edilmesi biçiminde “yeni” bir kontrolün ifadesidir. Burada yeni olan, eski bir emek kontrol biçiminin yeni bir tarihsel-mekansal-kurumsal çerçevede kullanılmasıdır (Castells ve Portes, 1989: 27, 13; Harvey, 1999: 176, 213). Süreçte bir emek kontrol biçimi olarak emeğin enformel biçimlerde kullanımının sermaye birikiminin farklı bir aşamasında ve farklı bir kurumsal çerçevede yeniden yaygınlaşması ile bir yandan emeğin ücret ve ücret dışı maliyetleri düşürülürken, diğer yandan bu nitelikte

⁵ “Kayıtlı enformellik” kavramı ilk kez (Kurtuluş ve Purkis 2008)’de kullanılmıştır. Elbette bu kavramın kendisi de akademik tartışmalara açıktır.

istihdama en yakın işgücü rezervi olması dolayısı ile göçmen işgücü kullanımı artmıştır. Esneklik, özelleştirme, kuralsızlaştırma temelli neo-liberal ekonomik politikalar sonucu hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde işsizliğin artması ve ülkeler ve bölgeler arasındaki eşitsizliklerin derinleşmesinin dünyanın farklı bölgelerinde sermaye birikimi hızı düşük olan bölgeler ve sektörlerden, sermaye birikimi hızı yüksek olan bölgelere ve sektörlerle doğru işgücü göçünü hızlandırdığına dair tartışmalar bulunmaktadır (Bkz. Kurtuluş ve Purkis, 2008). Üretimin emek yoğun bölümlerinin emeğin ücret ve ücret dışı maliyetlerinin düşük olduğu bölgelere kaydırıldığı post-fordist dönemin üretim örgütlenmesinde işgücünün enformel biçimlerde çalıştırılması ve göçmen işgücü kullanımı bu nedenlerle birbirleriyle içsel olarak bağlantılıdır ve hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ekonomilerin temel yapısal özelliklerinden biri haline gelmiştir. Emeğin enformel biçimlerde çalıştırılması, Polanyi'nin (1944) geçen yüzyılın ortalarında gördüğü, “aslında” meta olmayan toprağın, paranın ve emeğin, meta efsanesi üzerine kurulu tamamen kendi kendine işleyen piyasaların insafına bırakılmaları süreçlerinin en ileri biçimlerinden biridir.

Bu çalışmada enformellik olgusu sadece işyerinin ya da istihdam edilen işgücünün kayıtlı olup olmaması ile ilişkilendirilmemiştir. Enformelleşmenin kapsamının belirlenerek tanımının yapılması çok zordur ve formellik ile enformellik çoğu kez birbirinden kesin sınırlarla ayrılması olanağı olmayan, iç içe geçmiş olgulardır. Başka bir ülkede çalışma ve oturma izni olan bir çok kişinin, hatta ülke vatandaşlarının bile formel bir iş bulamadıkları için enformel biçimlerde çalışmalarını sık rastlanan bir durumdur. Aynı ülkede aynı faaliyet farklı düzenlemeler karşısında hem formel hem de enformel olabilir. Tamamen yasalara uygun olarak kaydı yapılmış bir işyeri, çalışma koşulları, yani kayıtlı işçilerin uzun saatler çalıştırılması, mesai ücretlerinin ödenmemesi ya da işyerinde yasalarla belirlenen sağlık ve güvenlik önlemlerinin alınmaması açılarından enformel nitelikler taşıyabilir. İşçilerin iş yasalarının korumasından çıkarılarak ücretli işçi olduğu halde kendi adına çalışıyormuş gibi gösterilmesi, vergi ve prime tabi ücret miktarının düşük gösterilmesi için görece olarak yüksek ücretli uzmanlaşmış idari personelin ücretlerinin bir kısmının nakit ödenmesi de, işyeri kayıtlı olsa bile, enformel nitelikte ve oldukça yaygın bir uygulamadır. Yine bugün üretimin çok uluslu şirketlerin bünyesi içinde “küresel meta zincirleri” biçiminde örgütlenmesinde de görüldüğü gibi üretimin belli düzeyleri formel belli düzeyleri enformel biçimlerde yapılıyor olabilir. Yani formel ve enformel olan düzeyler birbirleriyle içsel olarak bağlantılıdır. Bu nedenlerle elinizdeki çalışmada *enformel sektör/formel sektör*, *enformel ekonomi/formel ekonomi*, *enformel istihdam/formel istihdam* gibi kavramlar, bunların tamamen kesin sınırlarla birbirlerinden ayrılmış alanlar olduğu

izlenimini verdiğinden kullanılmayacaklardır. Enformellik kapsamına kayıtlı olma durumu da girebileceğinden kayıtsız ekonomi ya da kayıtsız istihdam kavramları da kullanılmamıştır.

Yukarıda sayılan nedenlerle bu çalışmada, istihdam edilen emeğin ya da işyerinin kendisinin kayıtlı olmasının her zaman formel olma anlamına gelmeyebileceği, formellik ve enformelliğin birbirleri ile içsel olarak bağlantılı olduğu ve aynı anda birlikte varolabilecekleri “*kayıtlı enformellik*” kavramı çerçevesinde öne sürülecektir. Çünkü dünyada yaygınlık kazanan bazı uygulamalarda “kayıtlı enformellik” denilebilecek bir duruma giderek daha fazla rastlanmaktadır.

İşyerinin ve çalıştırılan işgücünün kayıtlı olduğu ancak işçilerin uzun saatler fazla mesai ücretleri ödenmeden, kötü koşullarda çalıştırıldıkları veya kayıtlı bir işyerinde çalıştırılan işgücüne, işverenin katkı payı da içinde olmak üzere sosyal güvenlik katkı paylarının ödetildiği durumlarda da kayıtlı enformellik sözkonusu olur. Bütün bu durumlarda *enformellik* kayıtsız olmaktan, *formellik* kayıtlı olmaktan daha geniş anlamlarda kullanılmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada *kayıtlı/kayıtsız* yerine daha geniş anlamlarda olmak üzere *formel/enformel* kavramları kullanılacaktır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu iki kavram birbirleri ile kesin sınırlarla ayrılmış iki sosyo-ekonomik olgu olmak yerine, birbirleri ile içsel bağlantılı iki olgu olarak anlaşılmalıdır. Enformel biçimlerde istihdam edilen ve çoğu göçmen olan işçilerin temel karakteristiklerinden biri ücretlerinin düşük olmasıdır ancak bu her zaman geçerli olmayabilir. Yani bu tür emek kullanımının maliyetini düşük tutan her zaman ücretlerin düşük olması değil, daha çok ücret dışı maliyetlerinin düşük olması, yani sosyal sigorta ödemelerinin ya da aile yardımlarının olmaması ve iş güvencesinden ve emeklilik haklarından yoksun olmalarıdır.

Dünyada son yıllarda ekonominin tarım, hizmetler, inşaat ve imalat gibi farklı sektörlerinde, işe bağlı ve genellikle bir yıldan az süreli geçici çalışma izinleri ile göçmen işgücü kullanımının resmi göç politikası olarak uygulanması oldukça yaygınlaşmıştır. Bu amaçlarla getirilen işçiler çalışma izinleri olmasına karşın enformel istihdamdaki koşullarla çok benzer koşullarda yani kötü çalışma koşullarında, düşük ücretlerle uzun saatler çalıştırılmaktadırlar. Çalışma izinleri bittiğinde de, belli bir süre aynı ülkeye çalışmak amacıyla yeniden girmek üzere, önceden belirlenen kısa bir zaman dilimi içerisinde o ülkeyi terk etmek zorundadırlar (Zulueta, 2003: 23). Bu uygulamalarla enformellik bir anlamda resmleştirilmiştir (Purkis, 2006: 56) Bu politika emeğin sadece bir üretim faktörü olarak görülüp diğer insani boyutlarından soyutlanarak metalaştırılması sürecinde atılan en cüretkar adımlardan biridir. Örneğin bu koşullarda istihdam edilen işçiler

ailelerini yanlarında getiremezler ve buldukları ülkenin iş yasaları kapsamının dışında tutulabilirler. Çünkü bu tür emek kullanımı bir yandan emeğin maliyetini ucuzlatırken, bu işgücünün getireceği sosyal sorumluluktan ve yaratacağı sosyal, kültürel, ekonomik ve politik sorunlardan kaçma olanağı verir. Bu da bir tür “kayıtlı” enformelliktir ya da dünyanın en gelişmiş ekonomilerinde sıkça kullanılan bir yöntem olarak enformelliğin resmileştirilmiş halidir.

Castells ve Portes’e (1989: 13) göre enformellik üç düzeyde ortaya çıkar: Birincisi işgücünün statüsü; ikincisi, çalışma koşulları ve üçüncüsü firmaların idare biçimleri. Bunlara dördüncü bir düzey daha eklenmelidir: İşyerinin kendisinin kayıtlı olup olmadığı. İşgücünün statüsü ile firmaların istihdam ettikleri işgücünün kayıtsız olması, ücret dışı yardımlardan yararlandırılmaması, asgari ücretin altında ücretlerle çalıştırılması, toplumsal normların kabul edemeyeceği koşullarda çalıştırılması kastedilir. Çalışma koşulları ile işyerinde iş yasaları ile belirlenen sağlık, temizlik ve güvenlik koşullarının sağlanmaması, yer seçiminde zonlama ile ilgili düzenlemelerin göz ardı edilmesi veya riskli bir üretim faaliyetinin nüfusun yoğun olduğu yerlerde kurulması kastedilir. Firmaların idare biçiminin enformel nitelik taşımasından da şirketlerin mali kurallara uymaması, ekonomik işlemlerinde kayıtlara geçmeyecek biçimde nakit ödemelerinin kullanılması, mal ve hizmet üretiminin vergiden kaçırılması anlaşılmalıdır; İşyerinin kendisi de faaliyetlerini kayıtsız bir biçimde yapıyor olabilir. Bütün bu farklı düzeylerin bir kaçı farklı kombinasyonlarla ortaya çıkabilir.

Portes ve Sassen, formelliğe atıf yapmadan enformelliği tanımlamanın olanaksız olduğunu öne sürmekte ve mutlaka bir tanım yapılması gerekiyorsa, eksikliklerine karşın, sözleşmeye dayalı ve yasalarla düzenlenmiş istihdam dışında kalan bütün gelir yaratıcı faaliyetleri enformel olarak tanımlamayı önermektedirler (Portes ve Sassen, 1987: 31). Ancak bu tanım, enformelliğin farklı bir türü olduğunu düşündüğümüz kayıtlı enformellik durumunu kapsamadığından eksik kalmaktadır. Enformelliğin tam bir tanımının yapılmasındansa ekonomilerde enformelleşme süreçlerinin ve biçimlerinin ve bunun nedenlerinin üzerinde durulması daha anlamlıdır. Ekonomilerde çalışma koşulları, istihdam ve/veya işin idare biçimleri gibi farklı düzeylerde enformelleşme süreçlerinin hızlanması günümüzde kapitalist sermaye birikiminin aldığı biçim ve sınıf mücadelesi ile ilintili süreçlerdir ve kâr oranlarının artırılarak sermaye birikiminin önünün açılması için emeğin metalaşma süreçlerinin hızlandırılması gereğinden kaynaklanır. İster yurtiçi isterse de uluslararası olsun bölgeler ve sektörler arası sermaye birikimi hızındaki farklılıklara göre yönünü belirleyen düzenli ya da düzensiz göçmen işgücü ise enformel biçimlerde, yani korumasız ve örgütsüz çalışmaya en yakın işgücüdür. Marmaris’te turizm sektörünün özellikle emek yoğun alanlarında çalışan işgücü de aşağıda

görüleceği gibi sigortalı olanlar da dahil olmak üzere, yukarıda sayılan farklı enformellik kriterlerinin bir ya da bir kaçını aynı anda üzerinde toplamaktadır.

Marmaris'te Turizm Sektöründe İstihdam Edilen İşgücünün Genel Profili

Bu çalışmanın kendisinden türetildiği daha geniş kapsamlı saha araştırması, Marmaris'in niteliksel olarak farklı özelliklere sahip üç bölgesinde yapılmıştır: Marmaris Merkez, İçmeler ve Armutalan. Marmaris Merkez özellikle 1980'li yılların ortalarından 1990'lı yılların ortalarına kadar ikinci konutların yoğunlaştığı bir yazlık kasaba görünümündedir. 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren bu görüntüsünden çıkmış ve bir çok uzmanlık alanında faaliyet gösteren işyerlerinin açıldığı ve hem yaz hem de kış aylarında oturlan ve artık çok sayıda kentsel fonksiyonun yerine getirildiği, kozmopolit bir nüfusu barındıran bir "kıyısız kent" (kavram: Kurtuluş ve Türkün, 2006) görünümünü almıştır.

Aynı yıllarda, büyük kentlerde yaşayan entelektüel orta sınıfların yanı sıra 2000'li yıllarda Marmaris'in dünya emlak piyasasına dahil olmasıyla birlikte iklimin yumuşak, yaşam koşullarının ve arazi-emlak fiyatlarının geldikleri ülkelere göre daha ucuz olduğu bu bölgeye yabancılar da yerleşmeye başlamıştır. Marmaris Merkez'deki nüfusun kalabalıklaşması ve kentleşmenin hızlanması sonucu 3S (sea, sun, sand / deniz, güneş, kum) turizminin kaydırıldığı bir bölge olan İçmeler ise daha çok deniz, güneş, kum ve eğlence turizminin yapıldığı ve buna uygun konaklama tesisleri ile restoran ve eğlence yerlerinin ve turizme yönelik halıcı, derici gibi esnafın bulunduğu bir beldedir. Halen İçmeler'de yazlık yerleşim daha ağırlıklıdır. Armutalan ise son yıllarda kendilerini ayrıcalıklı hisseden ya da ayrıcalıklı hissetmek isteyenlerin kendilerini mekansal olarak ayırdıkları bir konut alanı ve aynı zamanda yerli ve yabancı turistler için konaklama, yeme-içme ve eğlence yerlerinin bulunduğu bir beldedir.

Her üç bölgenin kendi niteliklerine uygun farklı niteliklerde işyerleri ve işgücü bulunmaktadır. Ancak toplam işyerleri içindeki oranları farklı olsa da, türleri açısından işyerleri Marmaris'in her üç bölgesinde de birbirlerine benzer çıkmıştır. Saha araştırmasının yapıldığı üç bölgede de en yaygın işletme türü olan esnaf ve zanaatkar işletmelerinin toplam işletmeler içindeki oranı, kentleşme hızı açısından görece daha ilerde olan Marmaris Merkez'de daha yüksekken; yaz turizmine dayalı ve işyerlerinin büyük bölümünün sezonluk olduğu İçmeler'de eğlence ve konaklama sektörü ile ilgili işyerlerinin oranı diğer iki bölgeye göre daha yüksektir.

Marmaris Merkez, Armutalan ve İçmeler yerleşmelerinde turizmle bağlantılı işyerlerinin yaklaşık resmi verilere göre, yerleri ve farklı niteliklerini dikkate

alabilmek açısından örneklem oluşturulurken küme örneklem tipi seçilmiştir. Marmaris'te çalışan işgücü ile ilgili veriler, Marmaris'in üç bölgesinde toplam işyerleri içindeki ağırlıklarına göre farklı türlerde işyerlerinde farklı niteliklere sahip işgücü ile yapılan 509 anketten elde edilmiştir. Marmaris Merkez, İçmeler ve Armutalan'da yapılan işgücü anketlerinde işyerinin büyüklüğü ve işin niteliğine bağlı olarak turizm sektöründeki işletmelerin çalıştırdıkları işgücü büyüklüğü içinden alınan örneklem yaklaşık %10'dur. Örneklemin belirlenmesinde işyerlerinin sayıları, nitelikleri ve büyüklüklerine bağlı olarak çalıştırdıkları eleman sayıları dikkate alınmıştır (Purkis, 2008).

İşgücü anketine katılan işçiler, çoğunlukla, Marmaris'te turizm ve turizme bağlı sektörlerde vasıfsız ya da yarı vasıflı işlerde çalışanlardan oluşmaktadır. Büyük bir bölümü aşçı, barmen, garson, komi, bulaşıkçı, aşçı yardımcısı, resepsiyonist, kat görevlisi gibi otel ve restoran çalışanlarından meydana gelmektedir. Esnaf ve zanaatkar işletmelerinde tezgahçılık yapanlar, şoförler, güvenlik elemanları, temizlikçiler, teknisyenler, turizm acentelerinde çalışanlar, rehber ve dalgiçlar, gezi teknelerinde çalışanlar gibi turizmin farklı alanlarında çalışanlar, buldukları bölgelerde işyerlerinin sektördeki ağırlıklarına paralel olarak ankete dahil edilmişlerdir.

Marmaris'te çalışan işgücünün %90 gibi büyük bir bölümü erkek ve 35 yaş altı genç işçilerden oluşmaktadır ve yine hemen hemen tamamı çevre illerden ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden gelen göçmen işgücüdür. Göçmen işgücünün büyük bir bölümünün erkeklerden oluşması, küreselleşme döneminin işgücü göçlerinin temel karakteristiklerinden biri olan göçün feminizasyonu olgusuyla örtüşmemektedir. Bu literatürde kadın işgücünün, emeğin maliyetinin düşürülmesi ve örgütlülüğünün zayıflatılmasına yönelik olarak üretim ve emek piyasalarının esneklik temelinde dünya ölçeğinde yeniden örgütlenmesinin ihtiyaç duyduğu düşük vasıflı, ucuz ve kolayca "kullanılıp atılabilen" (Magdoff ve Magdoff, 2004) niteliklerde bir işgücü olduğu öne sürülür. Batı ülkelerinde sosyal güvenlik sisteminin zayıflaması ve kadınların işgücüne katılım oranlarının artması ile aile yapılarının değişmesi ev içi ve ev dışı emek yoğun işlerde göçmen kadın emeğine olan talebi arttırmıştır (Kaşka, (2005); Lutz, (2005); Lazaridis, (2005); Chen (2003); Mitter (1986), Munck (2003)). Diğer yandan gelişmekte olan ülkelerde göçün en temel nedenlerinden biri olan işsizlik, kadınlar arasında erkeklere göre daha yaygındır ve farklı oranlarda olsa da kadın emeği erkek emeğinden gelişmişlik farkı gözetmeksizin bütün ülkelerde daha ucuzdur. Marmaris'te çalışan göçmen işgücü içinde kadın oranının oldukça düşük olması, kadınların ev temizliği veya yaşlı-çocuk-hasta bakımı, restoranlarda mutfakta çalışma ve temizlik gibi görünmez ve enformel olmaya yatkın nitelikte işlerde çalışmalarından kaynaklanabileceği gibi,

Marmaris'in her üç bölgesinde hizmet sektörünün emek yoğun işlerinin ağırlıklı sezonluk ve süreksiz olmasının erkeklerin önce göç edenler olarak ailelerini yanlarında getirmelerini zorlaştırması bu durumun nedeni olabilir. Ancak işgücünün oldukça genç ve göçmen işçilerden oluşması dünyadaki diğer yaygın olarak enformel biçimlerde çalıştırılan göçmen işgücünün özellikleri ile uyumludur.

İşgücünün neredeyse tamamının göçmen işgücünden oluşması Marmaris'te çalışanlarla ilgili en çarpıcı özelliktir. Marmaris'te çalışanların üçte biri çevre illerden, yani Ege Bölgesi'nden, diğer üçte biri Güneydoğu Anadolu Bölgesi ağırlıklı olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden, kalanı da Türkiye'nin diğer bölgelerinden gelmektedir. Göç edenlerin büyük bir bölümü önceden varolan göçmenlik ağlarını kullanarak, bir tanıdık, akraba ya da arkadaş aracılığı ile iş bulmaktadırlar. Özellikle İçmeler'de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen işgücünün oranı Marmaris'in diğer bölgelerine göre daha yüksektir. Anne ve baba doğum yerleri göz önüne alındığında bu oranlar Marmaris Merkez ve Armutalan için anlamlı bir değişiklik göstermemekle birlikte, İçmeler'de %43'e çıkmaktadır (Purkis, 2008: 47). Sözkonusu bölgelerden yurtiçi ve yurt dışına göçler son yıllarda sosyal, politik ve ekonomik nedenlerle hızlanmıştır. Türkiye'de işsizlik oranının ve yoksulluğun en yüksek olduğu bölgeler Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleridir (Yükseler ve Türkan, 2007). Ayrıca güvenlik nedeniyle köy boşaltmalar kentlere göçü hızlandırmıştır (IDMC, 2007). Yine 1999 yılında IMF ile yapılan istikrar programı çerçevesinde tarım kesiminde yapısal değişimler yaşanmaya başlanmış, tarım ürünlerine fiyat, girdi ve kredi destekleri kaldırılmış, bazı tarımsal ürünlerin ekim alanları daraltılmış, tarım satış kooperatiflerinin özelleştirilmeleri süreçleri başlatılmış ve tarım sektörü piyasanın insafına bırakılmıştır (Günaydın, 2000, 2000a, 2001). Bu koşullarda hızla borçlanan ve topraksızlaşan çiftçilere kendilerinin ve ailelerinin yaşamlarını sürdürebilmeleri için, daha hızlı sermaye birikiminin sürdürüldüğü Türkiye'nin başka bölgelerine ya da yurt dışına göç etmekten başka alternatif kalmamıştır.

Marmaris'te çalışanların üçte ikisine yakın kısmı 1000YTL'den az ücret almaktadır ve % 90'a yakın bölümü sezonluk işlerde çalışmaktadır. Aldıkları ücret dışında gelirleri olan ya da kışın ikinci bir işte çalışanların oranı düşüktür. Yani alınan bu ücret bir yıl yetmelidir. Bu durumda işgücünün büyük bir bölümü işveren gösterdiği yerlerde aynı odada birkaç kişi ile birlikte ya da otellerin teraslarında kalabalık gruplar halinde kalmakta, işyerinde karınlarını doyurarak harcamalarını en aza indirip gönderebilirlerse memleketlerine para yollamaya çalışmakta ya da kışın harcamak üzere para biriktirmektedirler. Ücretleri yetmediğinde ise borçlanmaktadırlar. Ücretlerin yetersizliği, işlerin sezonluk ve süreksiz olması işgücünün turizm sektörü içinde iş değiştirme sıklığını arttırmakta

ve Marmaris'e aileleri ile birlikte yerleşmelerini zorlaştırmaktadır. Marmaris'te genel olarak işgücünün %60-65'i birden fazla kere iş değiştirmiştir. İşgücünün iş değiştirme sıklığının yüksek olması ve sektöre sürekli yeni işçilerin alınması, yani işgücünün devir hızının yüksekliği, işverenler açısından emek maliyetlerini düşük tutan bir strateji olmakla birlikte, sektörde uzmanlaşmayı önlemektedir.

İşgücünün büyük bölümü lise ve lise üstü eğitilmiş olmakla birlikte yaptıkları işlere uygun eğitim almayanlardan oluşmaktadır. Lise ve üstü düzeyde okullardan mezun olan işgücü oranı en yüksek İçmeler'de (%76), en düşük Marmaris Merkez'de çıkmıştır (%57,4). Bu oran Armutalan'da %60'lar düzeyindedir. Genel olarak Marmaris'te işgücü oldukça eğitilmiş çıkmıştır. Ancak turizm sektörü çok çeşitli uzmanlıklar gerektiren bir sektördür ve sektörde yaptıkları işin eğitimini almış nitelikli eleman sıkıntısı çekilmektedir. Her üç bölgede de çalışanlar % 40'lar civarında yaptıkları işin eğitimlerine uygun olmadığını ifade etmişlerdir. Çalışanların % 30'dan fazlası, vasıflarına göre iş bulamamaktan dolayı eğitimlerine uygun olmayan bir işte çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Çalışanlarla anket yapılan işyerlerinin büyük bölümü hizmet sektörünün vasıflı emek gerektirmeyen ya da yarı-vasıflı emek gerektiren bölümleridir. Buradan işgücünün üçte birine yakın bir bölümünün eğitim düzeylerine göre daha alt düzeyde ya da vasıflarına uygun olmayan işlere razı oldukları gözlenebilir. Bu da Türkiye'nin işsizlik sorununun bölgedeki bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Purkis. 2008: 43-59).

Marmaris'te Turizm Sektörünün Kayıtlı Enformelleri

Marmaris ekonomisinde başı çeken turizm sektöründe vasıfsız ya da yarı vasıflı emek yoğun işlerde çalışanların sigortalı olanlar da dahil, istihdam ve çalışma koşulları açısından tamamının enformel biçimlerde çalıştıkları söylenebilir. Büyük bir bölümü göçmen ve sezonluk olan işçiler dünyadaki benzerleri gibi süresiz işlerde, düşük ücretlerle, uzun saatler ve iş güvencesi olmaksızın çalıştırılmaktadırlar ve neredeyse tamamı sendikasızdır. İşçiler, 4857 iş kanununun çerçevesini çizdiği günlük ve yıllık mesai saatlerinin çok üzerinde, sezon içinde yasal tatil günlerini bile kullanmaksızın çalıştırılmaktadırlar. Saha araştırmasında, işçilerin yarısından fazlası sigortalı olduklarını belirtmişlerdir. İşçilerin bir kısmının sigortalı olup olmadıkları sorusuna doğru yanıt vermekten kaçındıkları hesaba katıldığında, sigortasız olanların oranının belirtilenden daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Ancak sigortalı da olsalar yukarıda "kayıtlı enformellik" kavramı çerçevesinde belirttiğimiz farklı enformellik kriterlerinin bir ya da bir kaçını barındırdıklarından bu durum enformel biçimlerde çalışmadıkları anlamına gelmemektedir.

Marmaris'teki işyerlerinin de yarısı herhangi bir meslek ya da sivil toplum örgütüne üye değildir, yani kayıtsız çalışmaktadırlar. Marmaris'te yaygın işletme tipinin mikro ve küçük ölçekli aile işletmeleri olması enformelliğe yatkın bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Kayıtlı olan işletmeler de sosyal sigorta işveren katkı paylarının ve vergilerin yüksekliğinden yakılarak çalıştırdıkları personelin küçük bir oranını sigortalı olarak çalıştırmakta, diğerlerini sigortasız çalıştırmaktadırlar.

Marmaris, İçmeler ve Armutalan'da çalışanların ortalama %85'i günde 8 saatten fazla çalışmaktadır. Sekiz saatten fazla çalışanların yaklaşık % 40'ı 12-13 saat, İçmeler ve Marmaris'te yaklaşık % 24'ü 14-15 saat, Armutalan'da % 30'u 14-15 saat; ve sekiz saatten fazla çalışan işgücünün her üç bölgede de % 20'si günde 16-19 saat arası çalışmaktadırlar. Sekiz saatten fazla çalışanlar içinde, 12 saat ve üstü çalışanların oranı her üç bölgede de yaklaşık %90 oranında çıkmıştır. Anlaşılacağı gibi, işgücünün çalışma süreleri yasal sınırların çok üzerindedir. (4857 sayılı İş Kanunu'nun 63. maddesine göre çalışma süresi günde 11 saati aşamaz.) İşçilerin bir sezondaki toplam çalışma saatlerinin, haftada bir kez tatil yaptıkları ve günde 12 saat çalıştıkları varsayıldığında, aslında tüm yıl yasal çalışma saatlerini doldurmaya yakın oranda çıkmaktadır.

İşyeri sahipleriyle yapılan anketlerle ortaya çıkarılan işyerlerinin çalışma saatleri, işgücü anketiyle ortaya çıkarılan işçilerin çalışma saatleri ile paralellik göstermektedir. Marmaris ve Armutalan'da işyerlerinin %80'i, İçmeler'de ise %73,2'si 12 saatten fazla açık kalmaktadır. 12 saat ve üstü olarak bakıldığında işletmelerin ortalama %95'i 12 saat veya daha uzun süre açıktırlar. Bu da işçilerin de %90'ının 12 saat ve üstü çalışmaları çıkarımı ile uyumludur. Uzun çalışma saatleri dışında işçiler sadece uyumaya vakitleri kaldığını belirtmişlerdir. İşgücünün üç bölgede ortalama % 77'si fazla mesai ücreti alamadıklarını belirtmişlerdir. Çalışanlar arasında iş kazası geçirdiğini ifade edenlerin oranı çok düşüktür. Ancak iş kazası geçirenlerin büyük bir bölümü kazadan sonra tazminat ya da herhangi bir yardım almamıştır (Purkis, 2008: 52, 53, 71).

Değerlendirme

Verilerden de anlaşılacağı gibi, Marmaris'te ekonomik kalkınmanın başı çeken sektörü olan turizm sektörünün özellikle emek yoğun bölümlerinde çalışan işgücünün çok büyük bir oranı kayıtlı olanlar da dahil enformel koşullarda çalışmaktadırlar. Bu durum Marmaris gibi dünyada değişen turizm anlayışlarına uyum sağlama sancıları içinde bir kimlik arayışı sürecinde bulunan kıyasal bir kent ölçeğinde analiz edilmiş olsa bile, aslında küresel bir olgunun yerelde ortaya çıkan yansımasıdır.

Dünyada halen fordist dönemin kitle turizmi anlayışına uygun olarak paket turlar yaygın bir turizm biçimi olsa da, turizmde post-fordist dönemin parçacı anlayışına uygun, temel aktörlerini birincil işgücü piyasasının farklı zaman ve mekanlarda yeni heyecanlar ve değişik deneyimler arayan yüksek gelirli yeni seçkinlerinin oluşturduğu daha bireyselleştirilmiş alternatif turizm biçimleri hızla yaygınlaşmakta ve turizm sektörü buna paralel olarak yeniden yapılanmaktadır. Marmaris de küresel ölçekte akışkanlığı artan sermaye ve insan akımlarını kendisine çekmek için sosyal ve mekansal yapıyı çevresini bu yeni anlayışa uygun olarak değiştirme arayışında olmakla birlikte, hala kitle turizminin temel karakteristiklerini taşımaktadır. Ancak rekabetin maliyetler, özellikle de işgücünün maliyetlerinin düşürülmesi üzerine oturtulduğu “yeni” sermaye birikimi mantığı çerçevesinde enformel biçimlerde ucuz, genç, örgütsüz ve bu niteliklere en uygun göçmen işgücünün, imalat ve hizmet sektörünün emek yoğun bölümlerinde kullanımı dünyada yaygın bir eğilimdir. Sermaye birikimini büyük oranda turizmden sağlayan Marmaris’te istihdam edilen işgücünün niteliklerinin ve çalışma biçimlerinin büyük ölçüde bu küresel eğilimlere uygun olduğu görülmektedir. Yine son dönem bölgelerarası işgücü göçlerinin büyük bölümünün, uygulanan neo liberal politikalar sonucu buldukları bölgelerde geçim araçlarını yitirmeleri yüzünden yaşama olanağı kalmamış olanların göçü olduğu, yani bir çeşit yerinden edilme olduğu söylenebilir. Bu göçe yakından bakıldığında işgücü göçünün temelde, neo-klasik teorinin öne sürdüğü gibi bölgeler arasındaki ücret farklılıklarından değil, kapitalist sermaye birikiminin dönemsel olarak ortaya çıkardığı işgücü fazlalıklarından kaynaklandığı görülmektedir.

Marmaris’te de işgücünün büyük bölümünün, Türkiye’nin özellikle sermaye birikim hızının düşük, buna bağlı olarak işsizlik oranının yüksek olduğu en yoksul bölgelerinden geldiği görülmektedir. Bu tür işgücü dünyanın her yerinde sermaye birikimi hızı düşük olan bölge ve sektörlerden sermaye birikimi hızının yüksek olduğu bölge ve sektörlerle doğru akar. Bu işgücünün enformelliğin farklı kriterlerinden aynı anda bir ya da birkaçını taşıyacak biçimlerde çalıştırılmaları, sermaye birikiminin bugünkü aşamasında kullanılan emek kontrol yöntemlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Marmaris’te istihdam edilen işgücü de yaygın bir biçimde sosyal güvenceden ve iş güvencesinden yoksun bir şekilde, fazla mesai ücreti almadan uzun saatler, örgütsüz ve düşük ücretlerle çalıştırılmaktadır. Bu işgücünün bir kısmı kayıtlı olmakla birlikte çalışma koşulları açısından yine enformel niteliktedirler. Bu durumu da kapsamak üzere çalışmada enformellik sadece firmaların ve işgücünün kayıtlılığı anlamında kullanılmamış ve kayıtlı enformellik kavramı çerçevesinde daha geniş anlamda analiz edilmeye çalışılmıştır. İster kayıtlı ister kayıtsız olsun enformel biçimlerde çalışma/çalıştırma, sermayenin

mekansal sınırları tüketerek küreselleştiği ve dünya ölçeğinde işgücü piyasalarının bütünleştiği günümüzde, işçileri sanayi kapitalizmi döneminin sermaye-emek ilişkileri içindeki konumlarından daha geri bir konuma düşüren bir emek kontrol biçimi haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- ARIN, Tülay (1985) “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm, *11. Tez Kitap Dizisi*, S.1, 104-138.
- ARIN, Tülay (1986) “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (II): Azgelişmiş Kapitalizm ve Türkiye, *11. Tez Kitap Dizisi*, S.3, 86-125.
- ASH, Amin (1994) “Post Fordism: Models, Fantasies and Phantoms of Transition”, *Post Fordism* içinde, (der. A. Amin), Blackwell, Oxford, ss. 1-40.
- CASTELLS, Manuel, PORTES Alejandro (1989) “World Underneath: The Origins, Dynamics and Effects of the Informal Economy”, *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries* içinde, (der. A. Portes ve M. Castells ve L.A. Benton), The John Hopkins University Press, Baltimore ve Londra, ss.11-40.
- CHEN, Martha Alter (2003) “Rethinking The Informal Economy, Footloose Labour”, *Livelihood Struggles of the Informal Workforce Sempozyumu*, <http://www.india-seminar.com/2003/531/531%20martha%20alter%20chen.htm> (Erişim Tarihi: 5.07.2008).
- COHEN, Eric (1995) “Contemporary Tourism-Trends and Challenges”, *Change in Tourism: People, Places, Processes* içinde, (der. R. Butler, D. Pearce), Routledge, Londra, New York, ss.12-29.
- COSTA, Nicolo ve GUIDO, Martinetti (2003) “Sociological Theories of Tourism and Regulation Theory”, *Cities and Visitors* içinde, (der. L.M. Hoffman, S.S. Fainstein ve D.R. Judd), Blackwell Publishing, USA, UK, Australia, ss.21-72.
- EDENSOR, Tim (2000) “Staging Tourism, Tourists as Performers”, *Annals of Tourism Research*, C. 2, S. 27, 322-344.
- ESSER, Josef ve HIRSCH Joachim (1994) “The Crisis of Fordism and the Dimensions of a ‘Post Fordist’ Regional and Urban Structure”, *Post Fordism* içinde, (der. A. Amin), Blackwell, Oxford, ss.71-98.

- FAINSTEIN, Susan S.,HOFFMAN, Lily M. ve JUDD, Dennis R. (2003) “Making Theoretical Sense of Tourism”, *Cities and Visitors* içinde, (der. L.M. Hoffman, S.S. Fainstein ve D.R. Judd), Blackwell, USA, UK, Australia, ss.240-253.
- FRITH, Maxine (2005) “Bitter Harvest: How EU Sugar Subsidies Devastate Africa”, *Independent*, http://findarticles.com/p/articles/mi_qn4158/is_20050622/ai_n1467689 (Erişim Tarihi 30.06.2008).
- GÜNAYDIN, Gökhan (2000) “Tarım Yönetiminde Kurullar Devri”, *Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi*, S. 1, Mayıs, 25-26.
- GÜNAYDIN, Gökhan (2000a) “Sekizinci Planda Tarım Sektörü”, *Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi*, Yıl 1, S. 3-4, Kasım, 39-44.
- GÜNAYDIN, Gökhan (2001) “Şeker Sektöründe Neler Oluyor?”, *Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi*, Yıl 2, S. 6, Nisan, 13-18.
- HAMNETT, Chris ve SHOVAL, Noam (2003) “Museums as Flagships of Urban Development”, *Cities and Visitors* içinde, (der. L.M. Hoffman, S.S. Fainstein ve D.R. Judd), Blackwell Publishing, USA, UK, Australia, ss. 219-236.
- HARVEY, David (1993) “Esneklik: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?”, *Toplum ve Bilim*, Çeviren: Ayça Kurdoğlu, S. 56-61, 83-92.
- HARVEY, David (1994) “Flexible Accumulation Through Urbanization: Reflections on ‘Post Modernism’ in the American City”, *Post Fordism* içinde, (der. A. Amin), Blackwell, Oxford, ss. 361-388.
- HARVEY, David (1981) “The Urban Process Under Capitalism: A Framework for Analysis”, *Urbanisation and Urban Planning in Capitalist Society* içinde, (der. Michael D, ve Scott A.S.), Methuen Co.&Ltd., Londra ve New York.
- HARVEY, David (1999) *Postmodernliğin Durumu*, Çev. Sungur Savran., Metis Yayınları, İstanbul.
- HIRST, Paul ve ZEITLIN, Jonathan (1993) “Esnek Uzmanlaşma ve İngiliz İmalat Sektörünün Rekabetçi Başarısızlığı”, *Toplum ve Bilim*, Çeviren: Yıldırım Karagöz, S. 56-61, 164-178.
- IDMC (2007) Internal Displacement Monitoring Centre, <http://www.internal-displacement.org> (Erişim Tarihi: 20.11.2007).
- JESSOP, Bob (1994) “Post Fordism and The State”, *Post Fordism* içinde, (der. A. Amin), Blackwell, Oxford, ss. 251-279.

- JESSOP, Bob (1992) "Fordism and Post-Fordism: Critique and Reformulation", *Pathways to Industrialisation and Regional Development* içinde, (der. M. Stroper ve A.J. Scott), Routledge, Londra, ss. 43-65.
- JESSOP, Bob (1997) "The Entrepreneurial City: Re-Imaging Localities, Redesigning Economic Governance or Restructuring Capital", *Transforming Cities* içinde, (der. N. Jewson ve S. MacGregor), C. 1, Bölüm 2, July, ss. 28-41.
- KAŞKA, Selmin. (2005) "Eviçi Hizmetlerin Küreselleşmesi ve Türkiye'deki Göçmen Kadınlar", *Tes-iş Dergisi*, Ekim, 38-44.
- KURTULUŞ, Hatice, PURKIS, Semra (2008) "Türkiye'den Kuzey Kıbrıs'a Göç Dalgaları: Lefkoşa'nın Dışlanmış Göçmen-Enformel Emekçileri", *Toplum ve Bilim*, S.112, 60-101.
- KURTULUŞ, Hatice, TÜRKÜN, Asuman (2006) " 'Kıyasal Kentleşme' ve Uluslararası Göçlerde Yeni Boyutlar: Muğla Kıyılarının Avrupalı Sakinleri", 6. Türkiye Şehircilik Kongresi, İzmir.
- LAZARIDIS, Gabriella (2005) "Les Infirmières Exclusives and Migrant Quasi-Nurses in Greece", IMILCO (Irregular Migration, Informal Labour and Community in Europe) sempozyumu, İstanbul.
- LIPIETZ, Alain (1987) *Mirages and Miracles: The Crisis of Global Fordism*, Verso, Londra.
- LIPIETZ, Alain (1993) "Uluslararası İşbölümünde Yeni Eğilimler: Birikim Rejimleri ve Düzenleme Tarzları", *Toplum ve Bilim*, S. 56-61, 58-82,.
- LIPIETZ, Alain (1994) "Post Fordism and Democracy", *Post Fordism* içinde (der. A. Amin), Blackwell, Oxford, ss. 338-358.
- LUTZ, Helma (2005) "The 'Intimate Others'- Migrant Domestic Workers in Europe", IMILCO (Irregular Migration, Informal Labour and Community in Europe) sempozyumu, İstanbul.
- MAGDOFF, Fred, MAGDOFF, Harry (2004) "Disposable Workers: Today's Reserve Army of Labor", *Monthly Review*, C. 55, S. 11, <http://www.monthlyreview.org/0404magdoff.htm> (Erişim Tarihi: 20.06.2008).
- MITTER, Swasti (1986) "Industrial Restructuring and Manufacturing Homework: Immigrant Women in the UK Clothing Industry", *Capital & Class*, No.27, Winter, 37-80.

- MUNCK, Ronald (2003) *Emeğin Yeni Dünyası*, Çev. Mahmut Tekçe, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- NADAL, Alejandro (2006) “Monsanto y Los Suicidios Agrarios en India”, *La Jornada*, 20 Aralık 2006, <http://www.jornada.unam.mx/2006/12/20/index.php?section=opinion&article=024a1eco>, (Erişim Tarihi: 30.06.2008).
- OVERBEEK, Henk (2002) “Neo Liberalism and the Regulation of Global Labor Mobility”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 581 (May): 74-90.
- PIORE, Michael J. ve SABEL, Charles F. (1984) *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, Basic Books, New York.
- POLANYI, Karl (1944) *Büyük Dönüşüm*, 1986, Çev. Ayşe Buğra, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- PORTES, Alejandro, SASSEN-KOOB, Saskia (1987) “Making It Underground: Comparative Material on the Informal Sector in Western Market Economies”, *The American Journal of Sociology*, C. 93, S. 1, 30-61.
- PURKIS, Semra (2006) Modern Köleler: Göçmenler, *Eğitim Bilim Toplum*, C. 4, S. 13, 44-60.
- PURKIS, Semra (2008) *Turizmle Kalkınma ve Kentlerin Kimlik Arayışları: Marmaris Örneği*, Marmaris Ticaret Odası Ekonomi Yayınları No: III.
- RAO, Rahul (2005) “Blenheim and Bangalore: A Tale of Subsidies in Two Communities”, Global Policy Forum, July 5. <http://www.globalpolicy.org/opinion/2005/0705blenheim.pdf> (Erişim Tarihi: 13.03.2006).
- SABEL, Charles F. (1994) “Flexible Specialisation and Re-emergence of Regional Economies”, *Post Fordism* içinde, (der. A. Amin), Blackwell, Oxford, ss. 101-156.
- SASSEN, Saskia (1999) *The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor Flow*, Cambridge University Press, UK.
- SASSEN, Saskia (2000) “Informalization Imported Through Immigration or a Feature of Advanced Economies?”, *Working USA*, C. 3, S. 1, March-April, 6-26.

- SCHIREUP, Carl-Ulrik, HANSEN, Peo, CASTLES, Stephen (2006) *Migration, Citizenship and the European Welfare State: A European Dilemma*, Oxford University Press, Oxford.
- TAYMAZ, Erol (1993) “Kriz ve Teknoloji”, *Toplum ve Bilim*, S.56-61, 5-41.
- TOMANEY, John (1994) “A New Paradigm of Work Organisation and Technology?”, *Post Fordism* içinde, (der. A. Amin), Blacwell, Oxford, ss.157-194.
- URRY, John (1990) *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. Sage, Londra.
- URRY, John (1999) *Mekanları Tüketmek*, Çev. Rahmi G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- WANG, Ning (1999) Rethinking Authenticity in Tourism Experience. *Annals of Tourism Research*, C. 26, S. 2, 349-370.
- YENTÜRK, Nurhan (1993) “Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği”, *Toplum ve Bilim*, S.56-61, 42-57.
- YÜKSELER, Zafer, TÜRKAN, Erol (2007) “Türkiye’de Hanehalkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi”, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, 2007/4, <http://www.tek.org>. (Erişim Tarihi: 25.11.2007).
- ZULUETA, De Tana (2003) “Migrant in Irregular Employment in the Agricultural Sector of Southern European Countries”, Council of Europe, Parliamentary Assembly, Committee on Migration, Refugees and Demography, Doc. 9883, http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc03/E_DOC9883.htm, (Erişim Tarihi: 20.11. 2007).